

Kelet-Európa Tanulmányok

I. szám

Magyar Tudományos Akadémia
Világgazdasági Kutatóintézet

Európa peremén: új tagok és szomszédok

2007

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
VILÁGGAZDASÁGI KUTATÓINTÉZET

KELET-EURÓPA TANULMÁNYOK

EURÓPA PEREMÉN: ÚJ TAGOK ÉS SZOMSZÉDOK

Szerkesztette:

Novák Tamás és Szemplér Tamás

Olvasó szerkesztő: Fóti Gábor

Tördelés: Paksai Béláné

Borító terv: Székely-Doby András, Túry Gábor ©

Budapest, 2007

A kötet a T 38289 számú,
„Az Európai Unió és közvetlen környezete a kibővítésen túl”
című OTKA-kutatás keretében készült.

ISBN 978-963-301-490-5

H-1014 Budapest, Országház u. 30.
postacím: 1535 Budapest, Pf. 936.
telefon: (36-1) 224-6770
fax: (36-1) 224-6765

internet: www.vki.hu
e-mail: vki@vki.hu

TARTALOMJEGYZÉK

Az Olvasóhoz!.....	5
Bulgária – gyors uniós tagság, lassú felzárkózás <i>Túry Gábor</i>	7
Románia az Európai Unióban – gazdasági helyzetkép <i>Székely-Doby András</i>	21
Horvátország – kényes egyensúly az uniós tárgyalások árnyékában <i>Bakács András</i>	33
Törökország – félhold a csillagok között <i>Szigetvári Tamás</i>	48
Albánia – gyors növekedés kevés látható eredménnyel <i>Novák Tamás</i>	66
Bosznia-Hercegovina – kényszermegoldásból életképes önálló állam? <i>Szemplér Tamás</i>	77
Macedónia – megérdemelten az EU kapujában? <i>Szilágyi Judit</i>	88
Szerbia Montenegró nélkül – ördögi körben? <i>Novák Tamás</i>	103
Ukrajna – a gazdaság kettős kötődésének dilemmája <i>Ludvig Zsuzsa</i>	117
Belarusz – Lukasenka és Putyin szorításában? <i>Weiner Csaba</i>	133
Moldova – az elveszett ország <i>Róbel Gábor</i>	150
Oroszország – erősödő gazdasági középhatalom vagy hollandkór az olajmezőkön? <i>Weiner Csaba – Ludvig Zsuzsa</i>	160
Függelék (<i>Szemplér Tamás</i>).....	180

BELARUSZ – LUKASENKA ÉS PUTYIN SZORÍTÁSÁBAN?

*

Weiner Csaba

Belarusz ismét választott

„A Belorusz Köztársaság Európa utolsó diktatúrája” – vélekedik a nyugati világ az Európai Unió keleti szomszédjáról, Oroszország szövetségeseiről, a 9,8 millió lakosú, bő két magyarországnyi kiterjedésű szovjet utódállamról. Valóban, az 1991 végén függetlenné vált Beloruszban az alapvető demokratikus elveket sem tartják tiszteletben, nem garantált az emberi jogok védelme, a jogállamiság. Aljakszandr Lukasenka,¹ aki 1994 júliusa óta az állam első embere, nemkívánatos személy az EU és az Amerikai Egyesült Államok szemében. De a teljes elhidegülés-elszigetelődés veszélye nem befolyásolja a rezsim továbbélését. Lukasenka 2004 októberére, egy időben a parlamenti választásokkal, népszavazást írt ki (az alkotmány módosításáról): vajon a belorusz állampolgárok „akarják-e”, hogy 2006-ban harmadszor is elindulhasson az elnöki székért? Bár a nyugati megfigyelők szerint súlyos csalások történtek,² a hivatalos adatok alapján Lukasenka elnök megkapta a terv jóváhagyásához szükséges számú szavazatot. Majd a választások közeledtével a grúzai és ukrajnai események tovaűrésének megakadályozására további korlátozó intézkedéseket hoztak.

* A „Kapcsolatok az Európai Unióval” című rész Ludvig Zsuzsa munkája.

¹ Az „oroszos” változat helyett az eredeti belorusz tulajdonneveket használjuk.

² A Társadalmi, Gazdasági és Politikai Kutatások Független Intézete – amelyet 2005 áprilisában zártak be a Legfelsőbb Bíróság döntése nyomán – által készített közvélemény-kutatás szerint a többség nem szavazta meg a módosítást.

Nem volt ok a 2005. március 14–19-i elnökválasztás kimenetelének megkérdőjelezésére. A valós népszerűségnek örvendő Lukasenka család nélkül is kivívható abszolút többsége egyértelműnek tűnt a viszonylagos létbiztonság, a hatalom tájékoztatási monopóliuma, a belorusz titkosszolgálat – a KGB – meghatározó szerepe, az ellenzéki megnyilvánulási lehetőségek majdnem teljes korlátozottsága ismeretében. Lukasenka mégis újabb offenzívát nyitott: támadások érték az újságírókat; titkosrendőrök hurcolták el, és verték meg az egyik ellenzéki elnökjelöltet, a Belorusz Szociáldemokrata Párt elnökét, Aljakszandr Kazulint Minszkben március elején; a hajrában, a választások előtti napokban pedig a KGB már egy Lukasenka ellen készülő puccsról agitált. Az ellenzék eközben már előre csalásról s a választás utolsó napjára szervezendő tüntetésről beszélt. A fungáló elnök végül igen magas részvétel mellett (92,6%) a szavazatok 82,6% százalékát gyűjtötte be.

A tüntetések az ígéretnak megfelelően elkezdődtek, noha az ellenzék tisztában volt azzal, hogy nem képes megsemmisíteni az eredményt, legfeljebb ellenérzését tudja kifejezni. De Lukasenka is előre jelezte, hogy nem fogja túrni a megmozdulásokat. Míg Vlagyimir Putyin orosz elnök kollégájának gratulált (Szíria és Irán is elismerte Lukasenkát), a Nyugat – az Egyesült Államokkal és az Európai Unióval az élen – éles kritikákat fogalmazott meg és szankciókkal fenyegetőzött. Amikor pedig a minszki Október térre gyűlt, megfogyatkozott tömeget március 24-én hajnalban megrohmozta a rendőrség, Szergej Lavrov orosz külügyminiszter a választások megfélemlített légkörét minduntalan hangsúlyozó EBESZ provokációját, uszító szerepét bizonygatta. A karhatalom ekkor körülbelül 350 tüntetőt hurcolt el, majd vett őrizetbe. Az EU másnap szankciókat helyezett kilátásba. Az USA erre reagálva jelezte, az unióval összhangban alkalmazna utazási és pénzügyi korlátozásokat Lukasenkáék ellen. Április 10-én, két héttel a tüntetéseket követően, az EU külügyminiszterei döntöttek: vízumkiadási tilalom lép életbe Lukasenkára és a rendszer 30 tisztségviselőjére. Az unió korábban a minszki rezsim hat vezető tagjára vetett ki vízumtilalmat, de az nem vonatkozott az elnökre.

A jelenlegi helyzet több „nagy kérdést” vet fel. Az egyik, hogy a kezdeti szimpátián és figyelmen túl érdekl-e igazán a nyugati világot Belarusz sorsa (ez leginkább a médián követhető végig, amely a választási események lecsengésével – a korábbiaknak megfelelően – ismét igen mérsékelten foglalkozik a témával), továbbá képes-e tenni valamit is az országért, illetve a vezetés ellen úgy, hogy ezzel ne a fehérorosz polgárok helyzetét rontsa.

Egy másik dilemma, hogy a belorusz nép egyáltalán kér-e a nyugati gazdasági-politikai mintából: az USA, a nemzetközi intézmények és a transznacionális társaságok által formált rendből, a globalizációból. Egyúttal azt sem szabad elfelejteni, hogy a belorusz gazdaság szorosan összefonódik Oroszországgal. Mindeközben az inkább szavakban támogató EU és a stratégiai partner, Oroszország viszonya is pozíciókereső. A Lengyelország és a balti államok felől érkező anyagi és erkölcsi támogatás ellenben mindenképpen kiemelendő. A lengyelek a választások után sem felejtkeztek meg a szomszédos országról: 2006 júliusában például 300, a belorusz felsőoktatásból kizárt hallgató kapott ösztöndíjat Lengyelországban. Az Európai Unió októberben szintén mintegy 300 kirúgott hallgatónak hirdetett ösztöndíjat – elsősorban Ukrajnában és Litvániában.

A kockán talán egyedül Putyin tudott volna fordítani. Egyes szakértők szerint az orosz elnök csak „jobb híján” fogadja el Lukasenkát, s ha az ellenzék elégséges támogatottsággal bírt volna, Moszkva nem biztos, hogy határozottan kiáll Lukasenkáért. Belarusz egyelőre még nem kész a politikai fordulatra, így marad a hazájában korántsem népszerűtlen Lukasenka, aki 2006. április 8-án ismét felesküldött arra, hogy a nép érdekeit szolgálja, és támogatja jogait.

A belorusz gazdaság – függőség

Területét tekintve a hatodik, lélekszáma alapján a Szovjetunió ötödik legjelentősebb utódállamaként vágott neki Belarusz a függetlenség útjának 1991-ben. A Szovjetunió összeomlását követően négy évig tartott a GDP zuhanása: 1992 és 1995 között – állandó árakon számítva – átlag évi 10 százalékkal esett vissza. 1996 óta a GDP éves változása pozitív irányt követ, átvészelte az 1998-as orosz gazdasági válságot is. A 2000-es évek bővülésének átlagos üteme 7,2 százalék volt; a dinamika 2004-ben átmenetileg 11,4 százalékra kúszott fel, majd 2005-ben 9,2 százalékot ért el. (1. táblázat) A magas növekedési ráta azonban viszonylagos, alacsonyabb szintről természetes, hogy könnyebb gyorsabban nőni. Az egy főre eső GDP 2005-ben mindössze 3031 dollár volt (amely 5%-kal magasabb a szerb, 12%-kal alacsonyabb a bolgár értéknél), vásárlóerő-paritáson mérve ennek 2,5-szerese jutott.

Az 1996 óta tartó növekedés két periódusra osztható, az 1996–2000-es és a 2001 utáni időszakra. Az első szakasz fő ismertetőjegyei:

- * a monetáris expanzió;
- * a többes árfolyam alkalmazása (a különféle relációkra, illetve tranzakciókra eltérő valutaárfolyam fenntartása, azaz egyes exportőrök és irányok támogatása, mások megsarcolása);
- * a szigorú ár- és bérellenőrzés (az alacsony termelési költségek biztosítása, és így a hagyományos export segítése);
- * az Oroszországgal történő barterügyletek ösztönzése (amelyhez jött még a többes árfolyam jótékony hatása az elszámolások során);
- * végül pedig az Oroszországgal való politikai reintegrációs törekvések hozományai (a belorusz termékek orosz piacra jutása, az olcsó importgáz, az energiahordozók utáni fizetési hátralékok, a belorusz gázadósság 1996. évi leírása, az olajfinomítók növekvő kapacitáskihasználtsága).³

³ World Bank (2005), p. 11.

1. táblázat
Főbb makromutatók a belorusz gazdaság jellemzésére

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
GDP (%) ¹⁾	-10,4	2,8	11,4	8,4	3,4	5,8	4,7	5	7	11,4	9,2
Háztartások végső fogyasztása (%) ¹⁾	-12,3	5,7	11,4	14,1	9,5	8	17,9	11,4	7,4	9,6	14,8
Bruttó állóeszköz-felhalmozás (%) ¹⁾	..	..	21,7	10,1	-4,0	2,3	-2,3	6,7	22	19,7	20,4
Mezőgazdasági termelés (%) ¹⁾	-4,7	2,4	-4,9	-0,7	-8,3	9,3	1,8	0,7	6,6	12,6	1,7
Ipari termelés (%) ¹⁾	-11,7	3,5	18,8	12,4	10,3	7,8	5,9	4,5	7,1	15,9	10,5
Fogyasztói árindex, éves (%)	709,3	52,7	63,8	73	293,7	168,6	61,1	42,6	28,4	18,1	10,3
Bruttó átlagkeresetek (%) ¹⁾	-5,0	5,1	14,3	18	7,3	12	29,6	7,9	3,2	17,4	20,9
Munkanélk.-i ráta, év végén (%)	2,9	4	2,8	2,3	2,1	2,1	2,3	3	3,1	1,9	1,5
Külker.-i áruforg. hiánya (M \$)	761	1287	1388	1479	765	1320	835	1071	1612	2717	729
Folyó fiz.-i m. egyenlege/GDP (%)	-4,4	-3,6	-6,1	-6,7	-1,6	-2,7	-3,2	-2,1	-2,4	-5,2	1,6
Éves FDI-beáramlás, nettó (M \$)	15	105	352	203	444	119	96	247	172	164	305
Beérkezett FDI-áll., év végén (M \$)	..	154	506	709	1156	1306	1397	1646	1899	2057	2383 ²⁾
Kiskereskedelmi áruforgalom (%) ¹⁾	-23,0	31	18	26	11	12	28	12	10	11	20
Jegybanki alapk., év végén (%)	66	35	40	48	120	80	48	38	28	17	11
Államháztartás/GDP (%)	..	-1,6	-0,7	-1,0	-2,0	-0,1	-1,9	-1,8	-1,7	0	-0,7
Br. külf.-i államadósság/GDP (%) ³⁾	..	13,2	15,3	15,7	18,4	16,6	24,2	26,8	23,6	21,4	17,6 ²⁾

Jelmagyarázat: .. Az adat nem áll rendelkezésre. ¹⁾ Éves változás összehasonlító áron mérve. ²⁾ Előzetes adat, illetve azok alapján történő saját számítások. ³⁾ Tulajdonosi hitelekkel együtt.

Forrás: Belorusz Statisztikai és Elemzési Minisztérium; IMF World Economic Outlook Database, 2006. szeptember; Belorusz Nemzeti Bank; World Bank (2005), p. 1.; IMF (2003), p. 6.; IMF (2006a), p. 3.; és saját számítások.

Ezzel szemben a 2000/2001 óta tartó időszak minőségileg más jegyeket hord magán: kevésbé torz, egészségesebb. Meghatározó jellemzői:

- * az egységes árfolyam (amelyet 2000-ben vezettek be), a szigorúbb monetáris politika, a jelentős fiskális kiigazítás (beleértve a kvázifiskális tevékenységeket is), az alacsonyabb infláció, a fokozódó dedollarizáció (vagyis a hazai deviza térnyerése a tranzakciókban, illetve az értékörzésben), a növekvő monetizáció (az M2 pénzkínálat és a GDP aránya);
- * az új bér- és jövedelempolitika;
- * a barter kiszorulása a külkereskedelemből;
- * az új belorusz energiaár-politika (célja, hogy az elektromos energia és a gáz ára fedezze az összes felmerülő költséget, s mindez szigorú fizetési fegyelemmel párosuljon);
- * s az orosz piac megtartása adminisztratív, politikai eszközökkel.

A két szakasz legfőbb közös vonása az „orosz kapcsolat”, mert Belarusz máig is ezer szállal kötődik Oroszországhoz.

A felhasználási oldalról nézve a GDP emelkedésében mindkét ciklusban a belföldi kereslet játszotta a legnagyobb szerepet, bár a második szakaszban nagyobb mértékben. A belföldi felhasználáson belül a háztartások fogyasztása járult hozzá leginkább a bruttó hazai termék növekményéhez. A fogyasztási kiadások fellendülése a háztartások növekvő vásárlóerejének köszönhető. A reálbérek – 2003 kivételével – a GDP bővülésénél nagyobb mértékben gyarapodtak. Különösen érvényes ez a 2001-es évre, amikor a 4,7 százalékos reál GDP mellett 29,6 százalékos reálbér állt, de erős bérkiáramlás ment végbe 2004–2005-ben is. A munkatermelékenység (az egy foglalkoztatottra jutó GDP-ben kifejezve) akármennyire is kedvezően alakul, a reálbéreknek ezzel a szintű növekedési ütemével képtelen lépést tartani. A reálbérek magas dinamikája a fogyasztási import bővülését vonta maga után, főként a második szakaszban. Még akkor is, ha különböző nem vámjellegű intézkedésekkel igyekeznek korlátok közé szorítani a behozatalt, és ezzel támogatni a hazai termelést.

A kilencvenes évek második felében a nettó export (árúk és szolgáltatások formájában) pozitívan, a 2000-es években negatívan járult hozzá a GDP növekedéséhez. 1996 és 2000 között a nettó export még a növekedés második legjelentősebb pillére volt.

A külföldön dolgozók hazautalásai szintén növelik a fogyasztási importot. A belorusz Munkaügyi és Szociális Védelmi Minisztérium becslése szerint 400 ezer fehérorosz állampolgár dolgozik jelenleg külföldön, elsősorban Oroszországban. A folyó fizetési mérleg alapján a munkavállalók hazautalásai 2004-ben 101,9, 2005-ben 92,9 millió dollárt tettek ki, egyes szakértők azonban akár 1 milliárd dolláros éves értéket is elképzelhetőnek tartanak.

Az orosz gazdasági fellendülésnek is számottevő része van a hazautalások növekedésében, s a kirívóan alacsony, 2005 végén 67,9 ezer főt (a nőket sokkal inkább) érintő, 1,5 százalékos hivatalos munkanélküliségi ráta is elsősorban a migrációnak köszönhető. Az állástalanok arányát részben javítja a népességfogyás, illetve a gazdaságilag aktívak számának csökkenése. 2005-ben az aktivitási ráta (a gazdaságilag aktív lakosság aránya a munkaképes – 16–58 éves férfi, illetve 16 és 54 év közötti női – népességhez viszonyítva) 73,02 százalék, míg a foglalkoztatottak aránya a teljes népességen belül 44,61 százalék volt. Az informális foglalkoztatás viszont emelkedőben van Belaruszban. A hosszú távú (egy éven túli) munkanélküliség mindössze 8 ezer főt érintett 2005 vé-

gén. Vagyis Belaruszban látszólag megvalósul a teljes foglalkoztatottság, mindez azonban alulfoglalkoztatottsággal és „kapun belüli munkanélküliséggel” párosul. Belarusz a GDP 6,1 százalékát költi oktatásra, 4,9 százalékát az egészségügyre, sportra és testnevelésre (2004. évi adat).⁴

A bruttó felhalmozásnak igen szerény szerepe volt az első időszakban, a másodikban már számottevőbb, főként a bruttó állóeszköz-felhalmozásnak. Míg 1996–2000-ben a kihasználatlan kapacitások termelésbe állítása volt jellemző, addig az új évezredben már a beruházások hatása is érezhető. Sőt, 2003-ban és 2004-ben a bruttó állóeszköz-beruházások nagyobb mértékben járultak hozzá a GDP növekedéséhez, mint a háztartások fogyasztási kiadásai.

A hagyományos ipar szerepe

A GDP szerkezetében igen magas az áruterelő ágazatok (a mezőgazdaság és erdőgazdálkodás, az ipar, valamint az építőipar) részesedése Belaruszban, noha az 1996. évi 55,1 százalékról 2005-re 50,1 százalékra csökkent. Az elmozdulás főleg a mezőgazdaság és az erdőgazdálkodás súlyvesztésének tudható be (1996-ban 17,0, 2005-ben 9,5%-os volt), miközben az építőipar részaránya 1996 óta 3 százalékponttal emelkedett, s 2005-ben 8,3 százalékot mondhatott magáénak. Az ipar aránya a GDP előállításában 2003-tól ismét 30 százalék feletti, csaknem ugyanakkora, mint a kilencvenes évek derekán volt.

Mind a kilencvenes évek második felében, mind a 2000-es években az ipar hozzájárulása volt a legjelentősebb a gazdaság bővüléséhez, körülbelül 50 százalékos; a szolgáltatásoké az 1996–2004-es időszak egészében mintegy 47 százalékra tehető, igaz, a szolgáltatások szerepe a növekedésben 2002 óta visszaesően van. A belorusz gazdasági dinamika mögött elsősorban a hagyományos ipar teljesítménye keresendő.

Az ipari termelés növekedési üteme 1996 és 2005 között éves átlagban 9,7 százalék volt. 1999 óta a növekedés fő motorja a gépgyártás és az élelmiszeripar. Jelentős szerepet kapott az olajfeldolgozás, a vegyi anyagok és termékek gyártása, valamint a felfeldolgozás is. A gépgyártás biztosítja a legtöbb munkahelyet Belaruszban. Az ipari foglalkoztatottak több mint fele a gépgyártásban és az élelmiszeriparban (a munkaintenzív ágazatokban) dolgozik.

Az iparban több szempontból is erőteljes a koncentráció. A Szovjetunió szétesése óta gyakorlatilag nem változott a nagyvállalatok súlya a kibocsátásban és a foglalkoztatásban.⁵ A kis- és középvállalatok nem játszanak olyan szerepet, mint más átalakuló országban. A kisvállalkozásokhoz (az összeshez, nem csak az ipariakhoz) a GDP 8,1 százaléka kapcsolódott 2005-ben. Az ipar nagyobb-részt exportra termel: 2003-ban az ipari *output* 53 százaléka külföldön talált gazdára. A feldolgozóipari export viszonylati megoszlása szintén koncentrált: 2003-ban a kivitel 60 százaléka Oroszországba került. 2003-ban a 20 legnagyobb exportőr bonyolította le a FÁK-országokba irányuló teljes belorusz export 46,1 százalékát, míg a FÁK-térségen túli relációban ez az arány 80,7 százalék volt.

⁴ IMF (2005b), p. 24.

⁵ World Bank (2005), p. 34.

Az ipari társaságok 25,1 százaléka volt teljesen állami kézben 2004-ben; ehhez a kibocsátás 37,0, a foglalkoztatottak 41,5 százaléka tartozott. Belaruszban a magánszektor részesedése a bruttó hazai termékben mindössze 25 százalékos. A magánkézben lévő vállalatok szenvednek a túlzott állami szabályozástól, a központi beavatkozástól, s a túlságosan nagy adótehertől. A törvényhozói és szabályozói környezet bonyolult és gyakori változtatásoknak van kitéve. A gazdasági tevékenységek nagy részét elnöki rendeletekkel szabályozzák, amelyek ráadásul gyakran ellentmondanak a hatályos törvényeknek.

A felsoroltakból látható, hogy a termelés, az adótömeg (az államháztartási bevételek), a foglalkoztatás, továbbá az exportbevételek erősen függenek a nagy állami vállalatok teljesítményétől, illetve a külpiazi viszonyoktól.

A kapacitáskihasználtság az iparban az 1995-ös 37,2 százalékról 1999-re 52,9 százalékra emelkedett; a 2003-as arány 49,5 százalékos. A legjelentősebb kapacitásfeleslegek – a kapacitások minőségétől, korszerűségétől függetlenül – a könnyűiparban (55,1%-nyi szabad kapacitás), a fűtőanyagsektorban (45,8%), a gépgyártás és fémfeldolgozás ágazatában (47,4%), továbbá az élelmiszeriparban (44,4%) vannak. A vaskohászatban viszont a kapacitások 93,9 százaléka volt lekötve 2003-ban, amely korlátozó tényező lehet a jövőben.⁶

A kilencvenes évek második feléhez hasonlóan a 2000-es években is magas, jócskán 20 százalék feletti beruházási rátával (a bruttó állóeszköz-felhalmozás a GDP százalékában) büszkélkedhetett Belarusz. A felhalmozási arány 2005-ben már 27,9 százalék volt. Nem meglepő, mert 2003 és 2005 között éves átlagban 20,7 százalékkal nőttek a beruházások, míg 1999-ben és 2001-ben csökkentek.⁷ Az ipar viszont relatíve kismértékben részesedik a beruházásokból – ez az arány 2005-ben 27,7 százalék volt –, pedig égető szükség lenne a tőkeállomány modernizációjára, az értéktelenné és használhatatlanná vált fizikai tőke megújítására. Máig is elképesztően magas a gazdaság energaintenzitása, annak ellenére, hogy Belarusz nagy figyelmet fordít az energiahatékonyság növelésére.⁸

Az ipari beruházások csak 2004-ben érték el a Szovjetunió összeomlása előtti utolsó év szintjét, viszont a mezőgazdaság 2005-ben csak 44,6 százalékig jutott el. A közlekedés és hírközlés azonban már 2001-ben meghaladta az 1990. évi értéket.

Az állami vállalatok súlyát tekintve nem meglepő a kép: a kormány rövid távú növekedési céljai és társadalmi prioritásai nem túl sok mozgásteret hagynak a hosszú távú, beruházásösztönző és szerkezetátalakító elképzeléseknek. A beruházások zöme is csupán egy szűk nagyvállalati körhöz kötődik.

A beruházások szintje annak ellenére is szerény, hogy az állam jelentős mértékű hitelben, pénzügyi támogatásban részesíti a társaságokat, ami elvben a beruházások növelését célozza. A jelenlegi állami támogatási formák így kiszorítják a kereskedelmi hitelezést, amely ezért sokkal drágább és nehezebben hozzáférhető azoknak, így például a kis magánvállalatoknak, akik nem tudnak részt venni a kormányzati programokban. A magántársaságok számára igen magasak a piacra lépés költ-

⁶ World Bank (2005), p. 47.

⁷ IMF (2003), p. 5., 6.

⁸ IEA (2005), p. 49.

ségei is. Az állami támogatások rendszere nélkülözi a következetességet, az átláthatóságot és a stratégiai szemléletet.

Az ipar beruházásigényét a belföldi megtakarítások nem képesek fedezni, a külföldi közvetlen tőkeberuházások pedig elhanyagolható nagyságúak. Jelenleg a beruházások csaknem egészét belföldi forrásokból finanszírozzák (2001–2004-ben átlagosan 95%-át). Elengedhetetlen a külföldi források bevonása.⁹

A külkereskedelem, az ipari termelés és Oroszország

2005-ben a belorusz árubehozatal 16,70, a kivitel 15,9 milliárd dollár nagyságú volt. Összehasonlításképpen: ugyanebben az évben Magyarország 65,44 milliárd dollárért importált, 61,81 milliárd dollár értékben pedig exportált árukat.

Belarusz kicsi és nyitott gazdaság. A külkereskedelemnek a GDP-hez viszonyított aránya az 1995 és 1999 közötti időszak átlagában 101, a 2000-es években 122 százalékot tett ki. Tehát a külpiacoknak való kitettség az elmúlt években tovább fokozódott. Bár a belorusz árukereskedelem nagyobbik része – 2005-ben a forgalom 55,7 százaléka – továbbra is a FÁK-kal, azon belül pedig javarészt a fő partnerrel, Oroszországgal realizálódott, az elmúlt években igen jelentős változásoknak lehettünk tanúi az exportoldalán. Amíg 1996-ban a fehér orosz árukivitel 66,6 százaléka irányult a FÁK-piacokra, addig 2005-ben már csak 44,2 százaléka. A behozatal ezzel szemben gyakorlatilag nem változott, az 1996-os 65,9 százalékról, némi ingadozást követően, 2005-re 66,6 százalékra módosult.

2005-ben Oroszország 35,8 százalékos részesedést mondhatott magáénak (2004-ben még 47,1%-osat) a belorusz exportból. Ez az 1996. évi 53,5 százalékhoz viszonyítva radikális visszaesésnek számít, főként, ha hozzátesszük, hogy 1997-ben 65,5 százaléknyi ment Oroszországba. Az onnan származó behozatal viszont az 1996-os 50,8 százalékról 60,6 százalékra emelkedett 2005-re (2004-ben 68,0% volt).

A FÁK-on túl 2005-ben a legfőbb importpartner Németország, Lengyelország és Litvánia, az export legjelentősebb célországai pedig Lengyelország, Lettország, az Egyesült Királyság, Kína, Németország és Franciaország voltak. Az EU 25 részesedése az exportból 44,5 százalékos, az importból 21,4 százalékos volt 2005-ben.

Az aránymódosulásokkal azonban csínján kell bánni. A folyamat mögött ugyanis nem az export viszonylati megoszlásának tényleges diverzifikációja húzódik meg. A változások döntően az exportra kerülő olajtermékek árának és kisebb mértékben volumenének emelkedésében lelhetők fel. Előbbi 2002 és 2005 között – dollárban folyó áron számítva – 2,4-szeresére, utóbbi ugyanebben az időszakban 36,6 százalékkal nőtt. Az olajszármazékok fő piacának 2005-ben Hollandia (45,6%) és az

⁹ World Bank (2005), p. 58.

Egyesült Királyság (22,1%) számított. Az elmúlt években különösen a Hollandiának szállított mennyiség nagyarányú növekedése hangsúlyozandó.

A belorusz export termékszerkezetében is egyértelműen kitűnik ez a fajta eltolódás. A kőolajtermékek részesedése 2005-ben már 30,4 százalékot tett ki, míg 1998-ban csupán 7,1 százalékot. Az energiahordozók (HS 27) nélkül számított fehérorosz kivitelben Oroszország súlya sokkal kevésbé csökkent: az 1998-as 66,2 százalékról 2005-re 54,6 százalékra, miközben a 2000-es években stabilan 60 százalék feletti részesedéssel rendelkezett.

A kőolajtermék-export és a nyers kőolaj importja szorosan kapcsolódik egymáshoz. 2005-ben a belorusz energiahordozó-kivitel 87,30 százalékát az olajtermékek adták, az energiahordozó-behozatal 76,4 százalékát pedig a kőolaj jelentette. Tudniillik az történik, hogy Belarusz nyersolajat importál Oroszországból, amelyet a két nagy olajfinomítóban – a navapolackiban és a maziriben – feldolgoz, majd exportál. A vámunió – amely papíron 1995-ben jött létre – miatt azonban az orosz nyersolajra Oroszország nem alkalmazott exportvámot mostanáig. Viszont a Belaruszban finomított, majd továbbexportált termékek után kiszabott vámbevételből elvileg Oroszországnak részesülnie kellett volna. Az osztozkodás módjában azonban Minszk és Moszkva nem tudott megegyezni. Ezért Oroszország – a 2006. decemberi rendelkezésnek megfelelően – 2007. január 1-jétől 180,7 dolláros exportvámot vetett ki a Belaruszba irányuló kőolajexportra. A belorusz fél közvetlen pozícióját ebben a kérdésben a Barátság kőolajvezeték adja, amely Belaruszban ágazik ketté: Ukrajnába (majd onnan Magyarországra és Szlovákiába stb.) és Lengyelországba (illetve tovább Németországba). De Belaruszban fut keresztül a Baltikumra tartó, a közelmúltban elzárt másik főág is. Így Belarusz válaszul 2007 első hetében 45 dolláros tranzitvámot vezetett be az országon áthaladó, Európába kerülő szállítmányra.¹⁰

A kivitel és a behozatal áruszerkezete meglepően hasonló, ha nem mélyebb bontásban, hanem csak főcsoportonként vagy ágazonként nézzük. (1. ábra) Ezek a szakosodás, illetve munkamegosztás főbb tendenciáit nagyban elfedik.

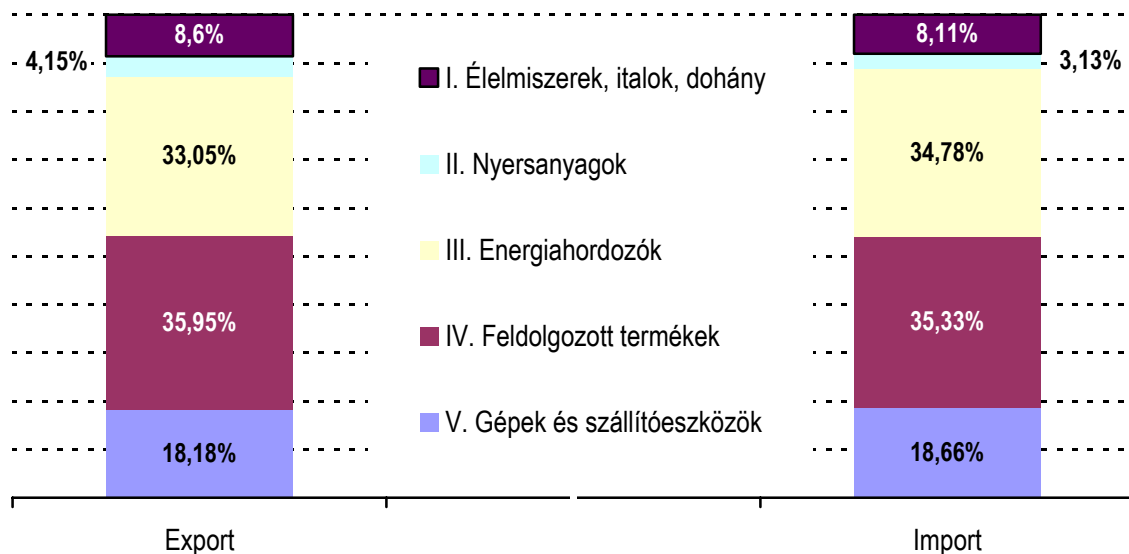
A magas technológiaigényű (*high-tech*) termékek a belorusz feldolgozóipari export mindössze 2,6 százalékát képviselték 2004-ben. Nemhogy javulás nem következett be, a helyzet romlott e téren.

Belorusz szemszögből magától értetődőek az Oroszországgal való integrációs folyamatból (és itt a folyamaton van a hangsúly) adódó gazdasági előnyök. A fehérorosz termelés az olcsó energiahordozó-import és az orosz piachoz való hozzáférés (vámunió) révén bírta az árversenyt Oroszországban. Ráadásul a kilencvenes években a nyersanyag- és energiahordozó-behozatal csak minimális hányada történt (pénzbeli) fizetéssel, a zöme barter keretében, áruval.¹¹ Fontos szerepük volt a kormányközi és szubnacionális szintű egyezmények alapján történő

¹⁰ A vita természetesen nem tekinthető lezártnak.

¹¹ Lobatch (2004).

1. ábra
A belorusz áruexport és -import SITC (Rev. 3)-bontásban 2005-ben

Forrás: Az ENSZ Comtrade adatbázisa alapján saját számítások.

kölcsönös szállításoknak. Az orosz piac fogadta a hagyományos fehérorosz exportcikkeket, a munkaintenzív gépipari termékeket és berendezéseket. Míg Oroszország nagy likviditású termékeket szállított, addig a belorusz feldolgozóipari cikkeket nehéz volt – s ma sem könnyű – más piacon eladni. Az 1995-ben létrehozott vámunió a visszaélésekre is lehetőséget kínált a rendelkezések egyoldalú megsértése, nevezetesen a reexport révén. Mindeközben Oroszország 1996-ban a GDP 6,3 százalékának megfelelő, 900 millió dolláros adósság-elengedésben részesítette Belaruszt.

A 2000-es évek vegyes képet mutatnak. Putyin hatalomra kerülésével az orosz oldal pragmatikus és szigorú álláspontot vett fel. Következésképp nőttek az energiahordozó-árak (a földgáz ára így is irreálisan alacsony), a barter pedig kiszorult.¹² Az utóbbi felszámolása igen érzékenyen érintette a belorusz vállalatokat. Megszűnt a többes árfolyam is. A 2000-es években megjelentek a reformintézkedések, a vállalatokra ható átalakítási kényszer sem volt következmények nélküli.

A 2000-es években viszont kedvezően alakultak a külső tényezők. Az olajhoz kapcsolódóan egyrészt a finomítói árrésből húzhattak hasznot, másfelől az olajra épülő orosz gazdaság növekedése, az orosz kereslet élénkülése révén is. Ugyancsak nőtt például a műtrágya ára, amely fontos exportcikk Belarusz számára – természetesen nem orosz relációban. Szintén nem elhanyagolható tényező, hogy ha Oroszország éppen valamilyen protekcionista eszközzel kívánta távol tartani az importot, az Belaruszra, a vámunió következtében, nem vonatkozott.¹³ A vámunió pedig aszimmetrikusan működik, minekután Belarusz számos korlátozást (kontingenseket) tart fenn Oroszországgal szemben. Belarusz egyébként nagyon messze jár a WTO-tagságtól. 1993-ban adta be jelentkezését (még a GATT-hoz), de körülbelül ott tart, ahol Oroszország és Ukrajna 3-5 évvel ezelőtt.

¹² Lobatch (2004).

¹³ World Bank (2005), p. 47.

Negatívan hat a belorusz exportőrökre, hogy időközben az orosz termelők is erőre kaptak, illetve más országok, így például Ukrajna is, feltörekvőben vannak a gépexport terén, s az orosz piac igényessége is nőtt. Az előny ellenben az újonnan belépni szándékozókkal szemben megvan: a belorusz vállalatok már bent voltak az orosz piacon, amikor az 1998-as válságot követően 1999–2000-ben megindult az oroszországi gazdasági növekedés. A gazdaság tehát rendkívüli mértékben ki van téve az oroszországi kormányzati-elnöki döntéseknek (politikának-gazdaságpolitikának), s egyáltalán az orosz gazdaságnak (amely pedig az olaj és a gáz foglya).

Kérdés, hogy melyek a belorusz–orosz integrációból (jelenleg „Oroszország és Belarusz Államszövetsége”) adódó konkrét előnyök Moszkva számára. Az egyik a tranzitfolyosó: az EU piacaira irányuló export nagy része a fehérorosz területen halad keresztül. Egy másik az orosz társaságok érdeklődése az állami kézben lévő belorusz vegyipari és petrokémiai vállalatok iránt. A geopolitikai érdekek szintén kézenfekvőek (pufferzóna, katonai jelenlét).¹⁴ Az eddigi legnagyobb közös orosz–belorusz hadgyakorlat folyt Belaruszban 2006 nyarán.

A közös, illetve egységes gazdasági tér csak abban az esetben valósulhat meg, ha Belarusz komolyan veszi a piacorientált reformokat, az állami jelenlét visszaszorul, a magánszektor pedig egyre fontosabb szerepet kap. Ez pedig aligha érdeke a jelenlegi rezsimnek. Az elhatározások többsége amúgy is – a FÁK-on belüli integrációkhoz hasonlóan – papíron marad.

Az egyesülés nem kétséges, hogy veszélyezteti Lukasenka és a politikai elit hatalmát, sőt, Belarusz, ha *de facto* nem is olvadna bele Oroszországba (bár Putyin már tett olyan – erős felháborodást keltő – javaslatot, hogy a hat megye külön-külön csatlakozzon),¹⁵ akkor is feloldódna az államszövetségben. A gazdasági, területi stb. különbségek ismeretében nehezen képzelhető el, hogy ez egyenrangú felek szövetsége lenne.

¹⁴ Lobatch (2004).

¹⁵ Munkácsy (2005), p. 22.

Gáztranzit, gázár

A belorusz gazdaság jövője szempontjából nem elhanyagolható kérdés, hogy miként alakul az Oroszországtól vásárolt földgáz ára. A volt szovjet érdekszférából „a hűségese Belarusz” az utolsó, amely különleges elbánásban részesül: 2006-ban mindössze 46,68 dolláros árat fizetett a földgáz ezer köbméteréért. A FÁK-on és a balti államokon túl, ennek átlagosan bő ötszörösét kérte 2006-ban az orosz Gazprom gázmonopólium.

Oroszország 2005/2006 fordulóján, kivétel nélkül, kisebb-nagyobb korrekciókat hajtott végre a posztsovjet térségben, amelyet 2006-ban kíméletlenül folytatott. A folyamat egyik legkritikusabb pontja az ukrán–orosz gázvita volt, amelynek következményeit 2006. január elején Európa saját bő-rén volt kénytelen megtapasztalni. Oroszország nem ekkor nyúlt először a gázcsaphoz. Két évvel az ukrán incidenst megelőzően, 2004 elején éppen Belarusz volt az, akivel nem tudott megegyezni. Minszk, akárcsak Kijev, tisztában volt alkupozíciójával: az Európába irányuló gázexport durván 20 százaléka Belaruszon, 80 százaléka Ukrajnán keresztül jut el a fogyasztókhoz.¹⁶

De nem egyszerűen árkérdésről volt szó. Oroszország, a kapcsolatok piaci alapokra helyezésére irányuló szándékok mellett, a tranzitvezetékek feletti ellenőrzés megszerzését kívánta elérni. Ám ahogy nem sikerült Ukrajnában a csővezetékeket egy közös konzorcium felügyelete alá helyezni, úgy Belaruszban is hosszú ideig kudarcot vallott a Gazprom azon törekvése, hogy a BelTranszGaz 51 százalékához, de legalább a feléhez hozzájusson.

A 2004. eleji részleges gázszünet eredményeként alakult ki a 46,68 dolláros gázár, jöllehet a tranzitdíj is növekedett. (2003-ban Fehéroroszország még az orosz belföldi árakkal megegyező mintegy 30 dolláros szinten jutott az importhoz.) Lukaszenka fehérorosz elnök kénytelen volt elviselni a drágulást, egyéb erő híján pedig az orosz–fehérorosz államszövetség létrehozásáról szóló egyezmény felülvizsgálatával fenyegette meg Putyint.¹⁷

A gázár kérdése 2006 tavaszán ismét napirendre került. Akkor a Gazprom a jelenlegi ár legalább háromszorosára történő emeléséről tájékoztatta Belaruzt. Később 200 dollárt kért a földgáz ezer köbméteréért 2007-re, noha a beloruszok esetenként még a jelenlegi árat is soknak tartották, mondván, nekik az ennél alig kevesebb, mintegy 45 dolláros orosz belföldi ár járna. A huzavona természetesen megindult. Lukaszenka hangsúlyozta, ha áremelés lesz, kárpótlást fog követelni Moszkvától, amelyhez a tranzit (nemcsak a földgázé, hanem a nyersolajé is) és a fehéroroszországi katonai bázisok használata megfelelő alapot nyújt. Lukaszenka 2006. december elején azt is közölte, hogy Belarusz atomerőmű építését tervezi (amely az elnöki vízió szerint 2015-ben kezdené meg a működést), hogy csökkentse energiatüggőségét az importtól. A gázárak alakulása azonban sokkal inkább attól függött, hogy sikerül-e megállapodni a BelTranszGaz ügyében. A későbbi, 105 dollárról szóló

¹⁶ Másképp alakul a helyzet, ha majd elkészül a Németországot és Oroszországot közvetlenül összekötő, a Balti-tenger mélyén húzódó csővezeték. De árnyalja az erőviszonyokat a tervezett Nabucco gázvezeték megépítése, amely Oroszország elkerülésével Közép-Ázsiából és a Kaszpi-tenger körzetéből szállítana földgázt Európába.

¹⁷ Weiner (2005), pp. 11–12.

orosz ajánlat már e kérdést is érintette. Az egyezményt végül az utolsó pillanatban, december 31-én írták alá. E szerint Belarusz 2007-ben 100 dollárért kapja a földgázt, az ár az „európai színvonalat” pedig 2011-re fokozatosan éri el (2008-ban 67%-át, 2009-ben 80%-át, 2010-ben 90%-át teszi majd ki). A megállapodás részeként a Gazprom a gázvezetékek felett diszponáló BelTranszGaz feléért 2,5 milliárd dollárt fizet, négy évre elosztva, egyenlő részletekben. Ezeken túlmenően a tranzitdíj is emelkedett a BelTranszGaz hálózatán: az ezer köbméterre és száz kilométerre számított 0,75 dollárról 1,45-ra. A Gazprom tulajdonában levő Jamal–Európa-tranzitvezeték esetében az operátor BelTranszGaz 0,36 dollár helyett 0,43 dollárt kap.

Közvetlen külföldi tőkebefektetések Belaruszban

A Belorusz Nemzeti Bank előzetes adatai szerint 2005 végén az országban lévő közvetlen külföldi beruházások állománya mindössze 2,383 milliárd dollárt tett ki. Ebből 85,23 százalék az alaptőkebefektetés és a profit reinvesztíciója, míg a maradékot egyéb tőkemozgások címén vették számba.

2005-ben 305,0 millió dollár FDI-beáramlás realizálódott Belaruszban (nettó érték), 86,2 százalékkal több, mint 2004-ben. A megelőző két évben csökkenés ment végbe: 2003-ban 30,47, 2004-ben 4,66 százalékos. Közvetlen beruházási tőke formájában a bruttó tőkebeáramlás, vagyis a tőke-kivonást (nem keverendő össze a tőkekihelyezéssel) nem figyelembe vevő érték 2005-ben 688,8 millió dollár volt, 22,8 százalékkal kevesebb, mint 2004-ben. A 2005-ös összegből a „törzsalaptőkét” érintő rész 294,4 millió dollár volt, amely főként (234,5 millió dollár értékben) a Jamal–Európa-gázvezetékhez, azaz Oroszországhoz kötődik. 2005-ben a bruttó külföldi közvetlen tőkeberuházások 40 százalékát, 2004-ben 18,5 százalékát oroszországi rezidensek valósították meg Belaruszban.

A 2005. évi növekedés némileg szembemegy a várakozásokkal. 2005. január 1-jén ugyanis életbe léptek a beruházási kódex módosításai: eltörölték a külföldi tőkével működő vállalatoknak nyújtott adó- és importvámkedvezményeket. Előbbi a társasági adó alól adott felmentést az első három évre, utóbbi a beruházási javak behozatala esetén engedte el a hozzáadottérték-adót és a vámot.

A belorusz piac amúgy sem befektetőbarát.¹⁸ Működik például az aranyrészvény intézménye (noha ez – a tőke szabad mozgását és a letelepedés szabadságát sértő – konstrukció az EU több tagállamában, így Magyarországon is létezik), amely speciális jogokat biztosít az állam részére a privatizált vállalatokban (vagyis nem vonatkozik az újonnan létrehozott vállalatokra, a zöldmezős beruházásokra; a nyugati világban ez általában a stratégiai jelentőségű ágazatokra korlátozódik). A kormány, ha nem is gyakran, de él e jogával. Sőt, 2005-ben egy ízben megtörtént, hogy olyan vállalat döntésébe avatkozott bele, amely soha nem volt állami tulajdonban; a Legfelső Gazdasági Bíróság pedig ebben nem látott kivetnivalót. A befektetői környezetet minősíti, hogy olyan jelentős külföldi beruházók hagyták ott az országot, mint a Ford, az Ikea vagy a MAN.¹⁹

¹⁸ Az ország területén hat szabad gazdasági övezet létezik (Breszt – 1996, Minszk – 1998, Homel-Raton – 1998, Vicebszk – 1999, Mahiljov – 2002, Hrodnainveszt – 2002).

¹⁹ Lobatch (2004).

Az oroszok viszont nagy érdeklődést tanúsítanak a belorusz befektetési lehetőségek iránt. A gáz-
ipari beruházásokon túl (lásd Gazprom) természetesen a petrokémiai ágazat a legvonzóbb. Ezen a
területen a LUKoil tervei tűnnek a legambiciózusabbnak.

Kapcsolatok az Európai Unióval

Az Európai Unió és Belarusz kapcsolataira elméletileg a többi európai FÁK-országhoz fűződő
hasonló intézményes keretek jellemzők, pontosabban lehetnének jellemzők. A kilencvenes évek
elején az Európai Unió Belarusszal is kötött a többihez hasonló tartalmú partnerségi és
együttműködés megállapodást, azonban ez a belső, antidemokratikus politikai berendezkedés
következtében nem léphetett érvénybe. Az intézményes kapcsolatrendszer szinte egyedüli működő
eleme az unió TACIS-programja, amely más országokhoz való viszonyításban meglehetősen
szerény összegű támogatásokat jelent. A 2003-ban útjára indított európai szomszédságpolitikának
természetes módon célországáa Belarusz is, azonban az elméleti lehetőség itt sincs kihasználva, az
uniós kezdeményezés országszintű lebontása, a Belaruszra vonatkozó akcióterv nem készült el.

Az uniós megközelítés fókuszában a jelenlegi autokratikus rendszer elutasítása áll. A Belarusszal
való uniós együttműködés szférái bármiféle összehasonlításban igen szűkek, és azok tartalma is
sajátos. A TACIS-program elsősorban a csernobili katasztrófa következményeinek kezelését, illetve
általában a nukleáris biztonság erősítését szolgálja, míg az egyéb technikai segítség leginkább a
civil szféra fejlődését, valamint a határ menti együttműködést kívánja elősegíteni. A diplomáciai
kapcsolatok gyakorlatilag befagyasztottak, hivatalos (vagy hatalmon lévő) belorusz politikai vezető
nem léphet az EU országaiba. Politikai tekintetben az unió számára a belorusz ellenzék jelenti a
célcsoportot. Ez az uniós hozzáállás azonban meglehetősen ellentmondásos, mert azt a belorusz
vezetők a hazai politikába való beavatkozásként élik meg. Az ellenzék támogatásához kapcsolódóan
az a kérdés is felmerül, hogy valójában mi az Európai Unió célja: demokratizálás vagy stabilizálás?
Ráadásul az sem egyértelmű, hogy a jelenlegi – mellesleg megosztott – ellenzék a társadalom
milyen széles rétegeinek támogatását élvezzi?

A hivatalos politikai dialógus hiánya nem jelenti a gazdasági kapcsolatok korlátozását. A két fél
közötti külkereskedelmi forgalom tendenciájában dinamikusan növekvő, s ma már az Európai Unió
Belarusz első számú külkereskedelmi partnere. Az Európai Unió számára különösen a belorusz
tranzitszerep jelentősége emelkedik ki. Számottevő ütemben bővülnek az uniós tagállamokból
érkező tőkebefektetések is. Az uniós cégek jelen vannak Belarusz számos iparágában, többek
között a gépiparban is.

A belorusz kérdés különösen az unió bővülésével kapcsolatos tematikában került előtérbe: a
2004. májusi bővítéssel az ország az unió keleti szomszédjává, Lengyelországgal, valamint Litváni-
ával és Lettországgal is határos állammá vált. Ezek az országok – egy esetleges politikai fordulat
bekövetkezése esetén – várhatóan azonnal Belarusszia támogatóivá válnának. Valószínűsíthető,
hogy egy ilyen hipotetikus, pozitív belpolitikai fordulatot követően viharos gyorsasággal épülnének
tovább, illetve telnének meg tartalommal mindazok a keretek, amelyek egyelőre csak elméletileg

állnak rendelkezésre. Egy ilyen helyzetben Belorusszia a jelenlegi ukránéhoz hasonló pozíciót vívhatna ki magának. Minden bizonnyal előtérbe kerülne a tagság, a tagsági perspektíva problémaköre is, ugyanazokkal a nehézségekkel és fékekkel, amelyek az unió és Ukrajna viszonyát is jellemzik. Ez azonban nem több pusztán fikciónál, a belorusz belpolitika egyelőre nem mutat a változás irányába, sőt, a társadalom többsége sem jutott el a változás igenléséhez. A piacgazdaság kiépítésében és a demokratikus átalakulásban is jóval előrébb tartó szomszédos Oroszország inkább rémképet – szociális ellehetetlenülést, tömeges elszegényedést, mindezzel párhuzamosan terjedő bűnözést, romló közbiztonságot –, mintsem vonzó példát jelent. Az európai értékrend, a demokrácia, az emberi jogok tiszteletben tartása, az alapvető szabadságjogok biztosításának igénye azonban – elsősorban a fővárosi értelmiség és a fiatalság körében – egyre terjed, s minden bizonnyal előbb vagy utóbb megéri a helyzet a változás tömeges igenlésére.

A 2004–2005-ös „színes forradalmak” Belorussziába való behatolására, majd sikeres kibontakozására vonatkozó elképzelések nem váltak valóra, az országban nem következett be az ukrán Majdan téri eseményekhez hasonló méretű és elszántságú társadalmi megmozdulás a 2006. márciusi elnökválasztáshoz kötődően. Az ellenzékkel való bánásmód is alapvető különbségeket mutatott, ellenük fegyveres erők bevetésére is, sőt likvidálásuk megkísérlésére is sor került. A 2006-os elnökválasztás megmutatta egyfelől a hatalommal szembeforduló ellenzéki erők társadalmi bázisának gyengeségét és elégtelenségét, másfelől az autokratikus irányítási mód minden áron való – a nemzetközi közeg teljes elutasítása közepette történő – fenntartására irányuló törekvést. Mindez természetesen kihatással van az unió és Belorusz kapcsolatainak további sorsára is, vagyis azokban továbbra sem várható javulás. Ugyanakkor egyre erőteljesebbek azok a Belorusszián belüli és kívüli kritikus hangok is, amelyek óvják az uniót Belorusszia további elszigetelésétől, mondván, hogy azzal leginkább az egyszerű állampolgárokat sújtja Brüsszel.

Záró gondolatok

Belorusz sajátos szociális piacgazdasági modellt követ. Lukasenka erősen korrupt, „puha diktatúrájában” úgy próbálnak magas gazdasági növekedést produkálni, hogy közben a szociális stabilitást is megőrizték: fokozatos (lassú) reformlépésekkel, nem pedig sokszzerű ugrásokkal, magas munkanélküliséggel és feltörekvő oligarchatéggel.

Az állam aktív szerepvállalása egyfajta duális szerkezet kialakulásához vezetett, amely a túlsúlyban lévő, „felső” utasításokat követő állami és a másodrangú szerepbe kényszerült magánszektor formájában ölt testet. A kibocsátás, az adóbevételek, a foglalkoztatás, az export továbbra is leginkább a nagy állami vállalatok teljesítményének függvénye. A kormánzatnak az állami szektorhoz való viszonya több ponton is a központi tervezettség jegyeit viseli. Gondolunk itt például a termelési döntések jó részére, a „menedzsmentre”, a fiskális támogatásokra (s az ehhez kapcsolódó puha módszerekre), valamint az árakra vonatkozó központi döntésekre.²⁰

²⁰ IMF (2005a), pp. 5–6.

Az elmúlt évtizedben Belaruszban a meghatározó „nagyoknak” olyan körülmények között volt lehetőségük termelni, amelyek nem ösztönözték a vállalati szerkezetátalakítást, így a társaságok piacbíró képessége alacsony szintű maradt.

Számos kihívásnak kell megfelelnie Belarusznak a közeljövőben, s láthatóan nincs könnyű helyzetben a hagyományos ipar. A beruházások szintje nem elégséges, hiányoznak a külföldi források, alacsony a jövedelmezőség, túl nagyok az adóterhek, csökken a tőkeintenzív, valamint a magasan képzett munkát tartalmazó munkaintenzív export részesedése. Potenciális veszély az agyelszívás is a fiatalok körében. Kedvezőtlenül alakultak a termékegységre jutó munkaerőköltségek: a fő piacon, Oroszországban sokkal kisebb ütemben nőttek az elmúlt években, mint Belaruszban.²¹

Az orosz kapcsolat kétségtelenül számos bizonytalansági, illetve kockázati tényezőt rejt. Ám számítani lehetett arra, hogy Oroszország nem fogja a végtelenségig támogatni Belaruszt: a földgázon és kőolajon keresztüli szubvenció nem jár ingyen, legfeljebb egyfajta „hitelként”. A posztszovjet államban ugyan nem következett be olyan fordulat, mint Grúziában 2003-ban vagy Ukrajnában 2004-ben, mégis észlelték Moszkvában, hogy Lukasenka igyekszik enyhíteni a szorításon. A belorusz elnök kategorikusan elutasította az Oroszországi Föderációba történő betagozódás gondolatát, nem sietette az integrációs folyamatot, s kemény tárgyalópartner maradt a BelTranszGaz eladását illetően. Ezen túlmenően az orosz érdekeket is kiszolgáló titkosszolgálatban komoly személycserét hajtottak végre. De tetten érhető a belorusz kereskedelmi nyitás szándéka is az EU irányába.

Nehéz helyzetben van az Európai Unió. Félő, hogy a rendszer vezető tisztségviselőire 2006 első felében kivetett uniós – és egyesült államokbeli – szankciók egyre magasabb falat emelnek Belarusz és a nyugati világ közé. Jóllehet az EU nem feledkezett meg Belaruszról. A felkínált ösztöndíjakon túl az Európai Bizottság 2006. novemberi dokumentuma is ezt bizonyítja. A Minszkbe eljuttatott irat a belorusz lakosságot és a politikai elitet próbálja meggyőzni: pontról pontra mutatja be, milyen előnyökkel járna a demokrácia, illetve a kívánt feltételek teljesülése esetén a szomszédságpolitika.

Források

EBRD (2005): *Transition Report. Business in Transition*. European Bank for Reconstruction and Development.

IEA (2005): *Key World Energy Statistics*. International Energy Agency, Párizs.

IET (2006): *Russian Economy: Trends and Perspectives. Monthly Bulletin*. Institute for the Economy in Transition, Moszkva. Január.

IMF (2005a): “Republic of Belarus: Selected Issues.” *IMF Country Report*. International Monetary Fund, Washington, D.C. 05/217.

IMF (2003, 2005b, 2006a): “Republic of Belarus: Statistical Appendix.” *IMF Country Report*. International Monetary Fund, Washington, D.C. 03/118., 05/218., 06/316.

²¹ World Bank (2005), pp. 52–55.; 66–76.

- IMF (2006b): *Direction of Trade Statistics*. International Monetary Fund, Washington, D.C. Szeptember.
- IMF World Economic Outlook database, 2006. szeptember.
- KSH (2006): *Külkereskedelmi termékforgalom 2005*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- Lobatch, Andrei I. (2004): *Peculiarities of the Integration Process between Belarus and the Russian Federation: Economic and Political Aspects*. Kézirat.
- Munkácsy Gyula (2005): "A FÁK jelene és jövője." *Fejlesztés és Finanszírozás*. 1.
- OECD (2004): *Economic Survey – Russian Federation*. Organisation for Economic Co-operation and Development, Párizs.
- Rácz András (2006): "A belarusz elnökválasztás eredménye." *A Teleki László Intézet Külpolitikai Tanulmányok Központjának Hírlevele*. Vol. 2., No. 7.
- UN Comtrade database. <http://unstats.un.org/unsd/comtrade/default.aspx>
- Weiner Csaba (2005): *Fokozódik? Orosz közvetlen tőkeberuházások a közép- és kelet-európai régióban*. VKI Műhelytanulmányok. No. 71., MTA Világgazdasági Kutatóintézet, Budapest.
- World Bank (2005): *Belarus: Window of Opportunity to Enhance Competitiveness and Sustain Economic Growth. A Country Economic Memorandum for the Republic of Belarus*. World Bank. November.